

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.303210>

А. В. Лацько,

аспірантка кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КРИМІНОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ КРИМІНАЛЬНО КАРАНОГО ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД

У статті висвітлено різні підходи до визначення сутності поняття кримінальних правопорушень проти довкілля (екологічної злочинності), наведено класифікацію їх показників. Досліджено основні кримінологічно значущі показники кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України. Піддано аналізу місце кримінально караних правопорушень правил охорони вод України в структурі кримінально караних правопорушень проти довкілля.

У результаті дослідження авторкою було проведено кримінологічний аналіз кримінально караного порушення правил охорони вод, який виявив тенденцію зростання їх рівня. Ця тенденція підтверджує тезу, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 242 КК України, завдає значної шкоди довкіллю та має високий рівень суспільної небезпечності. При цьому слід мати на увазі, що досліджувані кримінальні правопорушення характеризуються високим рівнем латентності. Відтак вважає, що практичне значення має визначення та дослідження основних показників структури екологічної злочинності та причин її виникнення, що у подальшому сприятимуть втілення у життя діяльності спрямованої на запобігання її проявам.

Ключові слова: кримінологія, кримінальне право, злочинність, кримінальне правопорушення, злочин, порушення правил охорони вод, латентність, показники вимірювання, рівень злочинності.

Постановка проблеми. Екологічна криза в країні зумовлена антропогенним навантаженням на довкілля та призводить до значної деградації, надмірного забруднення поверхневих та ґрунтових вод, що створює реальну загрозу безпеці людини, держави та суспільства. Обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки і підтримка екологічної рівноваги на території України, що зумовлює необхідність протидії екологічним правопорушенням, а особливо найбільш небезпечному їх прояву – екологічній злочинності, яка не знаходить свого відображення у

офіційній статистиці.

Злочинність є мінливим соціальним явищем, яке має кримінально-правовий характер та виступає центральною проблемою предмета кримінології. Сутність злочинності закладена у базових людських властивостях, у ментальній і психологічній конструкції людини, тобто в нас самих. Виступає як природжена генетична якість, що як така не має правового значення. Однак форма прояву сутності у вигляді множинності злочинів формує злочинність як кримінально-правовий феномен.

А. Ф. Зелінський пропонує визначити злочинність у контексті масового прояву деструктивності в поведінці людей, що виявляється в системі передбачених кримінальним законом діянь, які вчинені на конкретній території або серед членів певних соціальних груп протягом одного року або певної його частини. Наводить уточнення щодо того, що злочинність виступає не як «сукупність злочинів», а як система, що підпорядковується статистичним закономірностям, тобто ймовірнісної системи¹.

Предметно-сутнісне поняття злочинності наводив А. П. Закалюк зазначаючи, що злочинність – це феномен суспільного життя у вигляді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнообумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства².

Професор І. М. Даньшин доводив, що злочинність – це відносно масове, історично мінливе, що має певну територіальну і часову поширеність, соціальне явище, являє собою цілісну, засновану на статистичних закономірностях систему одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом. Окрім того, вчений вказував на

¹ Зелінський А. Ф. Кримінологія. Харьков : Консум, 2000. С. 56.

² Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 139.

те, що злочинність – це збірне поняття, що є органічною, а не арифметичною сукупністю суспільно небезпечних діянь³.

В. В. Голина вважає, що злочинність – це вид людської діяльності, поняття, що охоплює своїм змістом вид поведінки, яка завдає особистості, її правам і законним інтересам, суспільству, державі, природі, самій собі шкоди. Усе це завжди змушувало людську спільноту шукати форми захисту⁴.

Тож, злочинність – це об'єктивно небезпечна поведінка соціальних суб'єктів у системі суспільних відносин, що заподіює істотну шкоду правам людини, соціальним благам і життєво важливим інтересам особи, держави та суспільства⁵. Злочинність як така є негативним, обумовленим умовами суспільного життя, забороненим законом проявом поведінки особи злочинця, що виражається у вчиненні сукупності діянь, які заподіюють шкоду.

Щодо екологічної злочинності, то у курсі кримінології за редакцією О. М. Джужи екологічна злочинність визначається як сукупність злочинів, що посягають на екологічну безпеку, а також опосередковано на життя та здоров'я людей⁶.

На думку Ю. А. Турлової екологічну злочинність можна визначити як соціальне явище, що має небезпечний для суспільства, об'єктивно-функціональний, соціально-конструктивний характер, та проявляє себе в поведінці, яка заборонена кримінальним законодавством, та посягає на навколишнє природне середовище чи його окремі об'єкти, створюючи небезпеку біологічним основам існування людства⁷.

Тож, екологічна злочинність являє собою сукупність злочинів, що посягають на суспільні відносини у галузі охорони, використання і

³ Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монографія. Харьков : Прапор, 2005. С. 50–55.

⁴ Голина В. В. Преступность: природа, сущность, проявление. *Криминологія в Україні та притидія злочинності* : зб. наук. ст. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. О.: Фенікс, 2008. С. 37.

⁵ Криминологія : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голина, О. Ю. Шостко та ін.; за ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. С. 68.

⁶ Курс криминології. Особлива частина: підручник / заг. ред. О. М. Джужи. Київ : 2001. С. 151.

⁷ Турлова Ю. А. Феномен екологічної злочинності: питання криминологічної дефініції. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 66. С. 244–245. URL: <http://jnas.nbuiv.gov.ua/article/UJRN-0000309218>.

відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та завдають істотної шкоди навколишньому природному середовищу (довкіллю) або створюють загрозу її настання⁸.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням зазначеної проблематики займалися такі науковці: В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. О. Дудоров, А. Ф. Зелінський, А. П. Закалюк, Ю. А. Турлова, Г. С. Поліщук, Г. І. Балюк, О. Г. Кальман, А. М. Шульга та ін.

Виклад основного матеріалу. Вимірюється злочинність певними показниками, які поділяються на кількісні, якісні та кількісно-якісні. До кількісних належать рівень злочинності, рівень судимості, коефіцієнти і «ціна» злочинності. Якісними показниками є структура і характер злочинності. Кількісно-якісний показник – це динаміка та географія злочинності⁹.

Рівень злочинності відбиває її кількісний розмір. Ідеться про виражену в числових показниках загальну кількість злочинів і осіб, які їх вчинили за певний період часу (місяць, квартал, або рік) на конкретній території (в державі, області, районі)¹⁰.

Точно визначити рівень злочинності кримінального правопорушення передбаченого ст. 242 КК України неможливо, оскільки це зумовлено його високим рівнем латентності. Однак, можливим є дослідження статичної інформації пов'язаної з кількістю зареєстрованих кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили та були притягнутими до кримінальної відповідальності.

Так, показники таблиці 1.1 відображають рівень порушення правил охорони вод у період з 2019 по 2023 роки.

⁸ Кримінологія : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. Ю. Шостко та ін.; за ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. С. 69.

⁹ Там само. С. 69.

¹⁰ Там само. С. 69.

Таблиця 1.1. Рівень кримінально караного порушення правил охорони вод

Рік	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру
2019	87	1
2020	88	0
2021	126	4
2022	67	2
2023	103	1

Дані наведені у таблиці 1.1 демонструють тенденцію несталого зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень передбачених ст. 242 КК України. Так, кількість облікованих кримінальних правопорушень за останні 5 років зросла приблизно в 1,5 рази. Середньорічний показник кримінального порушення правил охорони вод у період з 2019–2023 роки становить 94 кримінальних правопорушення. Однак, слід вказати на низький показник повідомлення про підозру особам, які вчинили злочини, відповідно до кількості облікованих кримінальних правопорушень, який зумовлений низьким рівнем ефективності діяльності правоохоронних органів та відсутністю персоніфікованого потерпілого суб'єкта. Щодо рівня судимості, то він свідчить про кількість засуджених осіб за обвинувальними вироками, що набули законної сили¹¹.

Як зазначає Н. В. Сметаніна, рівень злочинності не можна ототожнювати з рівнем судимості, оскільки до даних про судимість не включаються відомості про осіб, які вчинили злочини, але кримінальні справи по яких були закриті на законних підставах або щодо них ухвалено

¹¹ Кримінологія : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. Ю. Шостко та ін.; за ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. С. 70.

виправдувальні вироки. За межами судимості за звітний період залишаються, природно, нерозкриті кримінальні справи¹².

Так, відповідно до Єдиного державного реєстру судових рішень у період з 2019 по 2023 роки було постановлено всього 8 вироків, якими до кримінальної відповідальності за порушення кримінально-караного діяння передбаченого ст. 242 КК України було притягнуто всього 8 осіб. Як вбачається із зазначеного, рівень злочинності не тотожній рівню судимості. Що свідчить про показники, які інформують про різні види діяльності державних органів у сфері протидії злочинності. Тож, низький рівень судимості за цей вид злочину, зумовлений неефективністю роботи правоохоронних органів та відсутністю методик виявлення та розслідування злочинів пов'язаних з порушенням правил охорони вод.

Основним якісним показником є структура злочинності – це розподіл і співвідношення (у відсотках) окремих одиниць сукупності до їх загальної кількості (генеральної сукупності). Вона визначається як питома вага частини до цілого¹³.

Основним показником структури злочинності є питома вага окремих груп або видів злочинів стосовно їх загальної кількості. Так, кримінально каране порушення правил охорони вод складає незначну частину в загальній структурі злочинності. У 2019–2023 роках цей показник склав всього 0,02 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. Що є мінімальним на фоні з іншими видами кримінальних правопорушень.

У структурі саме кримінальних правопорушень проти довкілля злочин, передбачений ст. 242 КК України, також має досить низький показник, який становить 2,09 % порівняно з іншими кримінальними правопорушеннями в цій сфері. Що дає підстави зробити висновок про високий рівень латентності цього виду злочину.

¹² Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. С. 108–109.

¹³ Кримінологія : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. Ю. Шостко та ін.; за ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. С. 71.

Наступним показником злочинності є динаміка, яка відображає зміну розміру явища в часі (рівня і структури злочинності протягом певного періоду часу). Слід назвати два основні способи обчислення динаміки: базисний і ланцюговий. При базисному способі показники за перший період (рік) приймаються за базу порівняння (точку відліку) або 100%, а показники всіх наступних періодів (років) прирівнюються до базового періоду і в такий спосіб обчислюється кількісне співвідношення двох порівнюваних величин. Приріст кількості злочинів позначається знаком «+», а їх зменшення позначається знаком «-». Базисний спосіб застосовується для оцінювання динаміки злочинності за тривалий час. Ланцюговий спосіб обчислення величини динаміки передбачає зіставлення кожного наступного періоду із попереднім. Він застосовується для оцінювання рівня злочинності у поточному році порівняно з попереднім роком¹⁴.

Таблиця 1.2. Динаміка кримінального порушення правил охорони вод

Рік	Кількість облікованих кримінальних правопорушень передбачених ст.242 КК України		
	Усього	У відсотках порівняно до	
		2019 рік	Попереднього року
2019	87	100 %	-
2020	88	101,1 (+1.1)	101,1 (+1,1)
2021	126	144,8 (+44,8)	143,2 (+42)
2022	67	77 (-23)	53,2 (-90)
2023	103	118,4 (+18,4)	153,7 (+100,5)

¹⁴ Кримінологія : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. Ю. Шостко та ін.; за ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. С. 72.

Отримані дані вказують, що динаміка кримінально караного порушення правил охорони вод зростає, збільшується кількість вчинених злочинів. Найбільша кількість злочинів, передбачених ст. 242 КК України, була вчинена у 2021 році, її показник – 126 злочинів. Показники інших аналізованих років свідчать про велику кількість вчинених злочинів, які несуть шкідливі наслідки для довкілля та дає підстави зробити висновок про те, що запобігання та протидія злочинам цього виду є неефективною та потребує подальшого вдосконалення.

Аналіз географії злочинності як показника, за яким досліджуються територіальне розповсюдження злочинності за певний період та регіональні особливості кількісних та якісних показників злочинності, свідчить, що переважна більшість злочинів вчиняється у містах. Однак, із повномасштабним вторгнення країни агресора – Російської Федерації, географія забруднюючих водних об'єктів поширилася на всю територію України. Внаслідок наступу військ агресора, їх постійних обстрілів, бомбардувань, утворилися численні вирви, які понівечили землю й знищили природні заповідні території, пошкодили каналізаційні та водогінних мережі; завдали шкоди системам водопостачання, водовідведення у зв'язку з чим зазнали загрози запаси збереження прісної води; спричинили забруднення річок, які є джерелами водопостачання для промислових, комунальних підприємств та окремих домогосподарств. Тож, зазначені дії кваліфікуються як злочинні не тільки відповідно до національного законодавства, у більшості випадків йдеться про екоцид, як склад правопорушення передбачений ст. 441 КК України, а й можуть кваліфікуватись як такі й згідно норм міжнародного кримінального права¹⁵. Місцем їх вчинення є місце розташування комунальних підприємств, товариств з обмеженою відповідальністю, наприклад: місто Слов'янськ (Донецька область), місто

¹⁵ Лацько А. В. Проблема екоциду як екологічного злочину. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 25 грудня. 2022 р.). Харків, 2022. Вип. 1. С. 144.

Теребовля (Тернопільська область), місто Дружба (Сумська область), село Саханське (Одеська область), місто Бердичів (Житомирська область), місто Жмеринка (Вінницька область), смт Браїлів (Вінницька область), місто Олександрія (Кіровоградська область).

Висновок. Вищевикладене дає підстави зробити висновок, що проведений кримінологічний аналіз кримінально караного порушення правил охорони вод виявив тенденцію зростання їх рівня. Виявлена тенденція підтверджує тезу, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 242 КК України, завдає значної шкоди довкіллю та має високий рівень суспільної небезпечності. При цьому слід мати на увазі, що досліджувані кримінальні правопорушення характеризуються високим рівнем латентності. Відтак вважаю, що велике практичне значення має визначення та дослідження основних показників структури екологічної злочинності та причин її виникнення, що у подальшому сприятимуть втілення у життя діяльності спрямованої на запобігання її проявам.

Список використаної літератури

1. Зелинский А. Ф. Криминология. Харьков: Консум, 2000. 490 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. 424 с.
3. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монографія. Харьков : Прапор, 2005, 224 с.
4. Голина В. В. Преступность: природа, сущность, проявление. *Криминологія в Україні та притидія злочинності* : зб. наук. ст. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. О.: Фенікс, 2008. С. 35–40.
5. Криминологія: підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. Ю. Шостко та ін.; за ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. 384 с.
6. Курс криминології. Особлива частина : підручник / заг. ред. О. М. Джужи. Київ: 2001. С. 151.
7. Турлова Ю. А. Феномен екологічної злочинності: питання криминологічної дефініції. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 66. С. 237-246. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0000309218>.
8. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній

українській кримінології : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.

9. Лацько А. В. Проблема екоциду як екологічного злочину. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 25 грудня. 2022 р.). Харків, 2022. Вип. 1. С. 144.

REFERENCES

1. Zelinsky, A.F. (2000). *Criminology*. Kharkov: Konsum [in Russian].
2. Zakaliuk, A.P. (2007). *Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice: in 3 books*. Kyiv: In Yure. Book 1: Theoretical foundations and history of Ukrainian criminological science [in Ukrainian].
3. Danshin, I.N. (2005). *General theoretical problems of criminology: monograph*. Kharkov: Prapor [in Russian].
4. Golina, V.V. (2008). *Crime: nature, essence, manifestation. Criminology in Ukraine and the idea of malignancy: zb. Sci. Art. / per ed. M. P. Orzikh, V. M. Dryomina*. O.: Phoenix, 35–40 [in Russian].
5. Golovkin, B.M., Golina, V.V., Shostko, O.Yu. et al. (2020). *Criminology: assistant*. B. M. Golovkin (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Dzhuzha, O.M. (Ed.). (2001). *Criminology course. Special part*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Turlova, Iu.A. (2014). *The Phenomenon of Environmental Crime: Issue of Criminological Definition. State and Law. Legal and Political Sciences*. Kyiv. Issue 66, 237–246 [in Ukrainian].
8. Smetanina, N.V. (2016). *Scientific approaches to the theory of crime in modern Ukrainian criminology*. V. V. Holina (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Latsko, A.V. (2022). *The problem of ecocide as an ecological crime. Theory and practice of modern jurisprudence: materials of scientific-practical conference. (Kharkiv, December 25, 2022)*. Kharkiv. Issue 1, 144 [in Ukrainian].

Latsko A. V. Criminology indicators of criminally punished violation of water protection rules

The relevance of the research topic is that the phenomenon of environmental crime is a set of crimes that encroach on social relations in the field of protection, use and reproduction of natural resources, ensuring environmental safety, which in the future cause significant damage to the environment or create a threat of this damage.

The article highlights different approaches to defining the concept of criminal offences against the environment (environmental criminality). The classification of the offences is given. The main criminologically significant indicators of the criminal offence, provided for in Art. 242 CC of Ukraine, were studied. The place of criminal offences against the rules of water protection of Ukraine in the structure of criminal offences against the environment was analysed.

The author investigated the dynamics of criminally punishable violation of water protection rules and found that it is increasing. This is due to an increase in the number of committed crimes, the geography of crime was also analyzed.

As a result of the research, the author conducted a criminological analysis of criminally punishable violations of water protection rules, which revealed a trend of increasing their level. This trend confirms the thesis that the criminal offense provided for in Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine, causes significant damage to the environment and has a high level of public danger. At the same time, it should be borne in mind that the investigated criminal offenses are characterized by a high level of latency. Therefore, it is considered that the definition and research of the main indicators of the structure of environmental crime and the causes of its occurrence are of practical importance, which in the future will contribute to the implementation of activities aimed at preventing its manifestations.

Key words: *criminology, criminal law, criminality, criminal offence, crime, violation of water protection rules, latency, measurement indicators, crime rate.*